

zötlen eredmény alig jutott el Wesselényi füléhez 1804-ig, s abban, hogy Regulus sorsában saját sorsát látta, mert életének hasonló szakasza kevéssel előbb, 1789-ben, zárult be.

Récsey mindenesetre szolgálatot tett irodalomtörténetünknek a fordítás magyarázatos kiadásával. Tanulságos adalék ez Wesselényi érdekes jellemrajzához, dicsőséges pályájához is.

Kristóf György.

KÜLÖNFÉLÉK.

A héjasfalvi honvédemlék.

A segesvár fehéregyházi ütközet aránytalan erőmérkőzés volt Bem és Lüders között. Az eredményt előre lehetett látni s Bemet sokan hibáztatták is azért. Muszka hadi-írók is följegyezték róla, hogy vakmerő volt a döntő ütközetek keresésében. De a ki tudja, hogy 1849. nyarán hogyan állottunk az erdélyi hadműveletekkel, mikor Bem a bukovinai kirándulásból hazatért s magát a székelyföld megtörésére indult muszka haderő gyűrűzetében találta, az megérti azt a gyors elhatározást, mely egyedül a derékhad áttörésében remélt menekülést, a mit megkísérteni az önvédelem kényszerűsége volt. Fájdalom, nem sikerült. Nem csupán a két haderő aránytalansága miatt, hanem, mivel a Háromszékről odavezényelt honvédség a folytonos harcokban már végkép ki volt merülve.

S hogy a küzdelem még így is milyen hősiesség volt, mutatja az elesettek nagy száma s hogy maga Bem is — sebesülten alig birt megmenekülni. Azok pedig, a kik visszavonulását fedezték, csaknem mind elhullottak.

A nagy méészárlás helyén, Fehéregyház mellett már 1897-ben emléket állított a nemzeti kegyelet, s ugyanakkor leplezték le Segesváron a Petőfi szobrát is. Mindezt megelőzte az ütközet színterén el-esett Skariatín tábornok síremléke.

Most a csatater legvégső keleti pontján, Héjasfalván állítottak emléket azoknak, kik a menekülő vezér védelmében éltüket áldozták. A folyó évi október 20 án leplezett honvédemlék hat ilyen hős nevét hirdeti. Ezek elseje *Zeyk* Domokos százados, kinek a néhai *Köllő* Miklós által mintázott s bronzba öntött relief mellképe díszíti az emlékoszlop előlapját ezen felirattal:

„Kozákok ezre körbe fogta,
 Hogy élve ejtse foglyul őt;
 Ő küzd, magát meg nem adva,
 Aztán saját szívébe lőtt“.

Alább Bajza verse dicsőíti az elesetteket:

„Nyugosznak ők, a hős fiak
 Dúló csaták után;
 Nyugosznak ők, sírjok fölött
 Zöldet bokor, virány“.

A szembe levő oldalon sötét gránit táblán, aranyozott betűkkel még *Daczó Zsigmond* huszárörnagy, *Endes Árpád* százados, *Gál Sándor*, *Dáné János* és *Bors József* hadnagy neve van megörökítve ezen fölirattal: „Bem dicső tábornok vezérlete alatt (az) ¹ 1849. július 31-én vívott csatában elesett vitéz hősök emléke“.

Az emlékmű, mely két méter magas alapzaton, hat méternyire emelkedik, egy bástya-oszlopot ábrázol, tetejében felrobbanó ágyugolyóval. Tervezője *Kertész K. Róbert* műegyetemi tanársegéd, ki a tervet hazafiságból készítette. A szép kivitel pedig *Nagy János* kolozsvári kőfaragó munkája.

Az emlék létrehozásán *Somogyi Albert* héjasfalvi birtokos elnöksége mellett egy önként alakult bizottság fáradozott a vidék hazafias magyar értelmiségéből, s ez rendezte a szépen sikerült leleplezési ünnepélyt is, a melyen a község magyar és román lakossága mellett igen szép előkelő közönség vett részt, emelve annak jelentőségét *Zeyk Domokos* özvegyének és fiának, *Gábornak*, továbbá *Pünkösdi Gergely* — Bem tábornok egyedül élő hadsegédének s több más negyvennyolcas honvédnek jelenléte is.

Az emlékoszlopot 18 szép koszorú díszítette.

Az ünnepélyen, az elnöki megnyitó után, *Gaal Mózes* „Zeyk Domokos emlékezete“ cz. szép ódáját s *Szabó Jenő* egy hazafias költeményét szavalta el nagy hatással. A székely-kereszturi állami tanítóképző-intézet növendékei alkalmi dalokat énekeltek. Az ünnepi szónoklatot pedig *Kozma Ferencz* mondotta, melyet történelmi tartalmáért egész terjedelmében im itt közlünk:

„Ünneplő Hazafiak és Honleányok! A görög önvédelmi harcok egyik legdicsőbbike Termopyle szűk völgyében vívatott, hol a hős *Leonidász* háromszáz elszánt vitézzel tartóztatta fel a hatalmas perzsa

¹ Hiányzik.

tábort, melynek nyilai árnyékba borították a halált megvető kicsiny sereget. Mint szikla-gát állott merőn a kis csapat a tenger csapkodásainak, mely már-már megszegyenülve készül visszahúzódni medrébe, midőn Xerxes az áruló Ephialtes vezetésével, álúton, megkerülve ellenét, ennek feje fölött összecsap a vészes hullám s vérfürdőbe temeti Spárta nemes ifjait. Senki sem menekül közülök, mert senki sem kér és nem fogad el kegyelmet. Sírjokon egy emlékoszlop é sokat jelentő felíráttal hirdeté hóstettőket: „Vándor, mondd meg Spártában, hogy mi hazánk törvényeinek engedelmeskedve haltunk meg“!

S azt hiszitek, hogy, mert az ütközet elveszett, az áldozat hiába való volt?! S azt hinnétek, hogy a spártai nők fájdalma fölülmulta büszkeségüket?!... Távolról sem. Sok megnyert ütközettel fölért ez a hősi halál, mert abból Görögország, sőt az egész művelt világ lelkesedést merít már több, mint két ezer év óta s fog meríteni örök időig, míg a haza és szabadság szent eszménye marad a nemzeteknek, s míg az anyák, nők és hajadonok becsülni tudják a férfi-erényt.

E lelkesedés, e nagyrabecsülés beoltódik már a gyermek szívébe, mielőtt ő fegyvert vagy ellenséget ismert volna, s társul szegődve minden más szent érzeményhez, végig kísér öreg napjainkig. Sőt ott sem enyészik el, hanem átszáll nemzedékről-nemzedékre. A legszebb örökség, a mit örökölni s az utódoknak átadni lehet.

E szent érzés szívetekben, ez égi tűz lelketekben hozott ide titeket is a közelből és távolból, hogy az ifjú szent fogadással, az öreg egy bucsú-pillantással s mindannyian kegyelettel áldozzunk a mi hőseink emlékének. Oh, legyetek azért tisztelettel üdvözölve itt e magyar Termopylében! hol a haza, hol a szabadság vértett egy fél század előtt s hol ma mindkettőt feltámadva látjuk, azok poráiból, a kik e szép völgy nagy temetőjében pihennek.

A bevezető példa nem véletlenül, sem keresve nem jött ajkaimra. A két esemény hasonlósága tartja együtt ezeket minden magyar emlékezetében.

Ott is, itt is egy hódító kolosszus nehezedik egy számban kicsiny népre, mely a tulerő alatt összeroskad ugyan, de azért a győzőnek nem nyújt babért az emberiség; míg ellenben a legyőzöttet rokonszenvébe fogadja a világ s a vérről áztatott porból kikél a szabadság virága. S miként a kis Görögország hatalmas ellenségeivel vívott harczai után mindig emelkedett s hőseinek emléke két ezer év múlva sem ment feledésbe, ugyanaz történt Magyarországgal is, úgy lesz azokéval is, a kik itt porlanak. Nevők, míg magyar él e földön, sőt ha a sors vesztünket írta volna szemeink elől elzárt titokzatos könyvébe, még azon túl is élni fog az emlékezetben. Ma nagyobbak ők, mint félszázad előtt látszottak, s száz és ezer év múlva, mikor már az emlékek is mind felporladoztak, mind fényesebb és fényesebb lesz az a gloria, mely őket a történelem csarnokában körül ragyogja.

Az esemény, mely e völgyben 1849. július 31-én, amaz emlékezetes kedd napon lezajlott, lelki szemeink előtt elvonul ez alkalommal is. E megszentelt helytől, a hol állunk, nyugatra ott, ama kéklő hegyek erdőszéli emelkedésén Segesvár előtt s a városon alúl a Maros-Vásárhelyről jövő országúttal szemben már pitymallatkor elhelyezkedve a muszka tábor 12,000 emberrel és 32 ágyuval. Jól és nyugodtan kiválasztott fedett állásban hatalmas erő a 11 ágyuval rendelkező ötezernyi honvédség ellen, a kik fárasztó menetekben — egy nappal előbb — amott keletre Székely-Kereszturon összeverődve, onnan kora reggel, itt ezen az országúton vonultak be. Jóval előttük jár *Daczó Zsigmond* huszárörnagy előcsapatával — s itt e falvak fölül zaklatja vissza az első muszka kémszemléseket, a mi szíveikben harci kedvet ébreszt.

A menet élén Kossuth-huszárok, utánuk a *Dobai József* ezredes által Háromszékről vezényelt gyalogság, azután a tűzérség, majd ismét gyalogság és Vilmos-huszárok s végül a társzekerek nagy száma.

A közepén — az ágyusor után — szabadságharczunk fénylő üstököse, a halhatatlan *Bem* tábornok halad, gondolatokba mélyedve, négy barna lótól vont hintájában; mögötte hadsegédei: *Gyalokay* Lajos, a porosz születésű *Kurz* Antal, az erdélyi hadjárat alatt vezértükára, *Lőrinczy József* és *Zeyk* Domokos századosok s közöttük dicső harcaink Tyrtaeusa: *Petőfi*.

A fölkelő nyári nap fénylő sugarai megtörnek villogó fegyverzetükén. A székelyek „virágot tűztek kalapjaikra s dalolnak, mint a ki esküvőre mén“. Majd porfelleg jelzi nyomukat, míg Fehéregyházán alúl harcrendbe vonulnak az ellenséggel szembe, mely már a tiszteletére rendezett 29-iki segesvári bált is kipihente s talányszerű tétlenséggel nézi végig a mieink elhelyezkedését.

Bem a falú alsó végén lefolyó s az országúttat derékszőgben metsző Sárpatok nyugati partján, az úttól délre mérsékelten emelkedő oldalon elhelyezett ágyusor felső végén intézi a harcot. Balszárnya a szatmári ezreddel, *Péchy* százados által vezényelve, fenn az erdő aljára támaszkodik, másik a lovasság nagy részével lenn a falu végén a Küküllőre. Az országúton is egy üteg ágyú felállítva. A patakon innen egy kis hátvéd. Elöttük jobbról tengeri, balról buzakereszttek borítják a harctért.

A muszka centrum előbb *Skariatín*, majd *Iwen* tábornok vezérlete alatt azon előnyös emelkedésen foglal helyet ágyuival, melyet Segesvár előtt, az erdőszélen az ismert síremlék jelez. Szárnyai a mieinknek megfelelő elhelyezéssel, erős tartalékkal és hatalmas lovassággal. *Lüders* fővezér, a segesvári vasútállomás fölött emelkedő Galgenberg magaslatán végzi intézkedéseit a két felől várt ellenséggel szemben. Táborkarában jelen van Segesvár első papja, *Schuller* Mihály, megadni a helyszíni tájékozást.

Tizenegy óra tájt bömbölni kezdenek az ágyuk, melyek hangját Maros-Vásárhelyen a Teleki téka ablakából is hallják; Bemnek egy lövése nemsokára leteríti Skariátint, a kit hordágyon visznek rémület közt hátra a segesvári román templom mellé, hol ideiglenes sírhelyét leli; ismételt gyalogsági roham a két tábor közt lenyuló Ördög árok partjain. Egy pillanatra megingatja a muszka harczvonalat; de hajh! alkonyatig működő izzó ágyúink egyik a más után mondják fel a szolgálatot s az ellenség összevont seregének nagy rohamát nincs már mivel feltartóztatni. Húzódni kell a mostani vasutvonal mentén vissza felé, ámde itt sem szabad többé az út, mert a termopylei áruló (Folberth segesvári kéksovács személyében), mint vándorlélek is működik s a muszka vadászokat és kozákokat a folyó tulpartján, Buu mellett keresztül hátunkba vezetvén, az így képződött vasgyűrűben rettentő mézarlás megy végbe, melynek áldozatait, köztük félholtakat is, Segesvár és Fehéregyház kirendelt munkásai napokon át hordják össze és földelik közös sírhalmokban. A nyári hónap kísérlője megjelen az égbolton: sötét fellegek villám csattogása vegyül a küzdők fegyver-zajába és halálhörgésébe; száguldó paripák a szűk harczteret kiszélesítik egészen idáig, a hol mostan állunk. S e hosszú vonalon honfi vért mos az estére megeredő zápor.

A menekülők torlódásában itt a falu közt, ez út kanyarulatánál felborúl a vezér kocsija s őt magát négy Vilmos huszár menti meg, Újszékely felé a Küküllőn keresztül. Itt jut muszka kézre a hadi-péNZ és levéltár s Bemnek az erdélyi hölgyektől kapott Rákóczy-kardja, melyet II. Miklós czár, mintegy kiengesztelésül, millenniumunk alkalomával a nemzetnek visszaküldött.

Napsugaras, reményteljes reggelnek elborult szomorú alkonya... Több száz honvéd marad örökre a csatatéren s köztük — hajh — milyen hősei a szabadságnak! kik a menekülő vezér védelmében a csatatér ezen végpontjáig tartják ki a rettentő küzdelmet, sziklagátként fogva fel a tenger csapkodásait s csak akkor tűnve el, ha már fejük felett összecsap a vészes hullám.

Amott az oldalon kozákok csapatától kétszer megrohanva küzd egyikök egymagára — fehér ménjén. Szívében oroszlán-bátorság, szikrázó tűz a szemében s athléta termete kimagaslik, a mint nehéz szabályájával halált osztogat maga körül, midőn egyszerre ketté törik súlyos kezében az aczél. Am a kikerülhetetlen halál dicsőségét ekkor sem engedí elleneinek, hanem golyót röpít homlokába. E nemes vitéz nevét kell-e említenem?! A csatatéren az ellenség gondoskodott annak megállapításáról.¹ Most pedig itt van érezbe öntött alakja elöttetek ez

¹ Báró *Heydte* a vezérkarból többedmagával kilovagolván a csatatérre, látták, a mint három kozákot levág s a negyediket megszalasztja, mikor ismét ötön rohanják meg. Odavitt honvéd sebesültektől tudják meg a bámult hős nevét.

emlékkő előlapján. Nevét e fénylő betűknél fényesebben írta ő a magyar szabadságharcz történetkönyvébe. Pedig menekülésre nagy oka lett volna a 32 éves fiatal *Zeyk* Dömökös századosnak, mert ifjú neje, br. *Kemény* Juliánna (br. *Kemény* Pál és gr. *Teleki* Rákchell leánya) két kis fiával várt reszkető szívvel reá. De hiába várták. Szívükbe zárt képével és omló könnyeikkel maradtak. Házuk, mint hazájuk síralomháza lett. S im most az akkor fiatal hitves — felszázados özvegyi fátýolában mint tisztelt matrona — s az apátlanul életben maradt kisebb fiu, Gábor, (Tamás meghalt, 1860-ban) mint családfő van itt mi közöttünk e sírhelyen. Elzarándokoltak ide, hogy rokonaikkal, barátaikkal s velünk mindnyájunkkal a hálás megemlékezés koszorúját letegyék e honvédemlékre, mely az oly korán vesztett férjnek és atyának, mint dicső honfiak nevét hirdeti.

Hirdeti a *Daczó* Zsigmond huszárnagy nevével együtt, ki több csatában hordozta fegyverét dicsőséggel a haza védelmére s Háromszéken egykor viruló, tekintélyes család méltó utódként hősi halállal zárta le itt családfáját. Hirdeti a kereszturi volt agg református esperes fiának, *Dáné* János hadnagynak a nevét, a ki lelkész fivérével (Mózes, a ki nem rég mint sófalvi pap halt meg) együtt Bem tüzérei közt működött ama nagy napon. S hirdeti az *Endes* Árpád százados, *Gál* Sándor és *Bors* József hadnagy nevét és velök együtt mindazok emléket, a kik Fehéregyház és Héjasfalva között azon jeltelen sírokban pihennek, melyek halmait gyermekkorunk óta ez útvonal mentén az ekevas már elsímította. A végső ezek sorában e ponton emelkedett, hová az itt elesett és a csatatér hyénáitól kifosztott utolsó holttestét e szomszéd telkek birtokosa, a szintén áldozatul esett férjét gyászoló néhai özvegy id. *Cseh* Józsefné hantoltatta s melynek megjelöléséről és a szentelt hely kisajátításáról a már szintén néhai gr. *Haller* József hazafias kegyeléttel gondoskodott.

A holttestek mellett talált s az itteni református templomba helyezett kis biblia jelképezi, hogy az elesettek isten nevében harcoltak a hazáért és szabadságért.

E vidék hazafias magyar értelmisége pedig egy felszázad után *Somogyi* Albert helybeli birtokos elnöksége alatt szervezkedvén, ime végrehajtotta a nemzeti kegyelet e szép munkáját, mely külsőleg is megörökíti az elesettek emlékét, késő nemzedékeknek hirdetvén, hogy a honfi-áldozat nem megy feledésbe. Így természetesen meg a szabadság fájának vérrrel öntözött gyökere, melynek minden tavaszszál kihajtó virága örökké hirdeti, hogy: „*dulce et decorum est pro patria mori*“: szép és dicső dolog a hazáért meghalni.

Ünnepöl honfiak és honleányok! zárjátok szívetekbe és áldjátok azok emlékét, a kik e magyar Termopyle völgyében e szép és dicső halált halták. S küldjetez innen egy áldó sóhajt annak is messzé idegenben rejlő jeltelen sírjára, a ki e hősöknek bálványozott vezére

s nemzetünknek soha el nem feledhető hű barátja volt, s a kinek itten kapott sebénél fájóbban vérzett szíve, midőn hazánkat és annak szabadságát a tulerő ellen megvédeni nem tudá. Pedig a miért ez ütközet elveszett, az áldozat ép úgy nem volt hiába való, mint Termopylénél, mert ebből is nemzetünk örökké lelkesedést merít, még a haza és szabadság szent eszménye marad a népeknek. Titeket hívunk erre legméltóbb tanuknak az alvó hősök élő bajtársai, kiket a gondviselés mindnyájatok áldozatáért azzal jutalmazott, hogy az elvetett magnak virágzását és termését is lássátok s a reátok várakozóknak a haza hálájáról majdan hirt adjatok. Fogadjátok Ti is e hazafias gyülekezet tiszteletadóját.

S távozhatnánk-e innen, avagy érinthetné-e lábunk e völgy porát a nélkül, hogy „áldó imádság között mondván el szent neveiket“ föl ne tekintsünk a magyar nemzet azon *ragyogó csillagára*, a mely e kies vidék fölött vett magának égi lakást, hogy *nevével* e nagy temetőre örök fényt árásson?!

Óh, foglaljuk mindannyijokat, kik „a haza törvényeinek engedelmeskedve haltak meg“, szent áhitattal imánkba, hogy nyugvó poraikon viraszson a nemzeti kegyelet — s a szabadság angyala örködjék fölöttük és imádot hazánk fölött! melynek népei a Kárpátoktól az Adriáig éljenek békében és éljenek boldogan egymás mellett!

És ezzel az emlékoszlopot avassuk fel a hazafiság szent oltárára, melyet a halandók emeltek a halhatatlanoknak. Hirdesse ez, hogy nemcsak az egyház, de a nemzet hitében is él a feltámadás!

Erdélyi írók XVII. századbéli külföldi iskoláztatásához

becses adatokkal szolgálhat Szabó Hellebrant Régi Magyar Könyvtárának III—IV. kötete, mely az erdélyi íróknak külföldön nyomtatásban megjelent munkáit is adja pontos bibliographiai leirással; így a XVII. században a franekerai egyetemen tanult erdélyi theologusok értekezéseit is, melyek önálló alakban valószínűleg nem is láttak napvilágot, hanem mint egy colligatumnak külön czímlappal ellátott részei. Egy ilyen colligatumban (Ideae Theologiae. Franekerae 1635. és 1636.) akadtam reá *Vásárhelyi Mihály* következő czímű értekezésére: „Ideae Theologiae. Disputatio XXX. De Redemptorum vocatione ad Fedus Gratiae in genere. Et de eadem per Predicationem Verbi in specie. Respondente Michaele B. Waasarhely Hungaro-Transylvano. Franekerae. Exeudebat Vedericus Balck etc. Anno 1635.“ 8° Gg—Hh. Az értekezés eddig ismeretlen volt.

Említés van téve még azonfelül e colligatum egyik-másik helyén *Marosvásárhelyi Jánosról*, *Ardai Horvát Pálról*, ki üdvözlő latin ódát írt egyik barátjának. Két ilyen költeménye van *Gidófalvi Balázsnak* is, kinek czímeres nemes levelét e folyóirat mult hónapi száma hozta, melyek közül az egyiket 1635. márcz. 25-én, a másikat 1635. június 15-én írta, a miből tehát megtudjuk, hogy *Gidófalvi*